AESCHYLUS, *The Suppliants*. Edited by H. Friis JOHANSEN and Edward W. WHITTLE. Vol. I—III. I kommission hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1980 120, 517, 480 p.

Timp de trei decenii, ediţia critică şi comentată a tragediei *Agamemnon* alcătuită de E. Fraenkel a străjuit ca un pisc solitar domeniul studiilor eschileene şi nici o lucrare similară nu s-a încumetat să-i conteste supremaţia. Apariţia volumelor pe care le prezentăm are însă toate şansele de a marca, în bibliografia suscitată de dramele lui Eschil, o dată la fel de importantă. Rod al unei colaborări de zece ani dintre doi savanţi cu renume (HFJ este, între altele, autorul monografiei *General Reflexion in Tragic Rhesis*, Copenhagen, 1959, şi al unei ediţii anterioare a *Rugătoarelor*, Copenhagen, 1970, iar EWW a semnat multe articole valoroase), aceste volume urmează îndeaproape planul clasic adoptat de E. Fraenkel pentru *Agamemnon*: bibliografie, introducere amplă, text critic (fără traducere!), comentariu extrem de bogat, anexe. Introducerea abordează gama obişnuită a probelemelor generale legate de interpretarea piesei şi de stabilirea textului, dar se remarcă prin două teorii originale. Cea dintîi priveşte definirea temei centrale a tragediei. Pentru cei doi autori, piesa se axează pe motivul sugerat de titlul ei tradiţional, Ἱκέτιδεσ, şi aduce în discuţie nu feminitatea Danaidelor şi integrarea lor în universul cetăţii, ci doar problematica dreptului de azil şi limitele protecţiei pe care sînt îndreptăţiţi să o ceară cei slabi. Sesizînd cu subtilitate ambivalenţa tragică pe care le-o conferă Danaidelor perspectiva transformării lor din fiinţe fără apărare în ucigaşe fără milă, HFJ şi EWW se străduiesc să demonstreze că ceea ce refuză tinerele fete nu este căsătoria în genere, ci numai nunta cu fiii lui Aegyptus. Ei încearcă totodată să explice şi baza juridică a raporturilor dintre Egiptiazi şi Danaide şi formulează o ipoteză, interesantă, dar nedemonstrabilă, cu privire la o lege fictivă, postulată de Eschil, care ar combina epicleratul atic cu credinţele greceşti referitoare la endogamia egipteană (vezi vol. I, p. 32—37).

Cea de a doua idee inovatoare a introducerii se găseşte în secţiunea rezervată surselor textului şi priveşte valoarea ms. *E* (Scurialensis T.I. 15). Ajuns relativ tîrziu în atenţia specialiştilor (prima lui colaţionare a fost publicată de HFJ în GRBS, 9, 1969, 359—383), acest document nu a fost utilizat în nici una dintre principalele ediţii ale *Rugătoarelor* şi este considerat îndeobşte drept o copie tardivă a lui *M*. Fără a se lăsa contaminaţi de scepticismul general, HFJ şi EWW aduc argumente serioase în sprijinul tezei că *E* derivă dintr-un *gemellus* pierdut al lui *M* şi îl definesc ca pe un izvor independent, deşi inferior ca valoare (vezi I 70—75). Chiar şi cu aportul acestui ms., textul *Rugătoarelor* rămîne însă nesigur în foarte multe locuri şi pune editorilor mai multe probleme decît orice alt text eschilean. Aşa se explică numărul mare de *cruces*, lacune şi inversiuni pe care le postulează toţi cei care s-au încumetat vreodată să editeze această tragedie. Examinînd problemele de critică textuală cu severitatea care tinde din ce în ce mai mult să înlocuiască conservatorismul ultimelor decenii, HFJ şi EWW publică un text din care nu lipsesc nici conjecturile, nici permutările de versuri sau cuvinte, nici parantezele ascuţite ori semnele care marchează pasajele disperate. O bună parte dintre acestea sînt premiere absolute şi asigură lucrării pe care o prezentăm un grad sporit de originalitate. O menţiune specială, în această ordine de idei, se cuvine celor peste 30 de conjecturi noi, propuse fie de HFJ, fie de EWW (cele mai interesante sînt, după părerea noastră, cele de la v. 248, 402, 443—444, 515, 576 şi 727). Remarcîndu-se prin claritate şi precizie, aparatul critic permite cititorului să deosebească cu uşurinţă lecţiunile transmise de intervenţiile editorilor şi oferă informaţii de prima mînă cu privire la toate mss. care păstrează textul piesei. El este completat de o amplă culegere de testimonii, preţioasă în egală măsură şi pentru cei care studiază constituirea textului şi pentru cei care se străduiesc să-i urmărească destinul de-a lungul antichităţii.

Capitolul central, şi cu mult cel mai întins, al lucrării (863 din cele 1117 pagini cîte numără ea) este consacrat comentariului. Sînt examinate pe rînd, cu o erudiţie făcută să complexeze şi pe cel mai bun cunoscător al lui Eschil, toate problemele pe care le abordează în mod obişnuit exegeza tragediei atice, dar partea leului revine, aşa cum era şi de aşteptat, criticii de text. Avînd de optat între lecţiunile celor două mss. mai importante, nu o dată defectuoase ambele, şi feluritele conjecturi acumulate din sec. al XVI-lea şi pînă astăzi, autorii nu pierd nicicînd din vedere necesitatea de a explica procesul paleografic care justifică atît apariţia coruptelei cît şi remediul propus. Toate judecăţile lor de valoare se sprijină pe liste impresionante de analogii şi aduc în discuţie, pe lîngă situaţiile similare din mss. triadei sau din alte mss. tragice, voca-

bularul şi frazeologia scholiilor. Cu o virtuozitate din care nu lipseşte o umbră de perversiune, autorii lasă uneori impresia că descoperă în textul tradiţional dificultăţi numai pentru plăcerea paradoxală de a le rezolva.

Analiza amănunţită a chestiunilor de critică textuală creează o bază solidă pentru examinarea tuturor celorlalte probleme (singură metrica, pe care autorii o exilează într-o anexă, la sfîrşitul ultimului volum, face figură de rudă săracă). Neputînd trece aici în revistă întreaga complexitate a materialului tratat în comentariu, ne mulţumim să subliniem, o dată mai mult, subtilitatea interpretărilor şi seriozitatea argumentării, înainte de a formula cîteva, foarte mărunte, observaţii.

V. 110—111 comportă probabil un joc de cuvinte între ἄτα şi ἀπάτᾳ (în legătură cu neglijarea opoziţiilor de cantitate în cadrul acestor jocuri etimologice vezi observaţiile judicioase din II 132).

V. 112 : verbul θρέομαι prezintă particularitatea interesantă de a se referi numai la ţipătul femeilor.

V. 127 ποῖ τόδε κῦμ' ἀπάξει ar putea fi un ecou al v. 157 din *Septem* ποῖ δ'ἔτι τέλος ἐπάγει θεός.

V. 130 pare să comporte, mai degrabă decît secvenţa *mol sp*, cum se susţine în III 351, un dohmiac cu cinci silabe lungi, de tipul celui din v. 892 = 902 (vezi şi *Sept.* 770 = 776 şi N. C. Conomis, Hermes 92, 1964, 23).

La v. 141—151, editorii adoptă, fără să fie clar de ce, inversiunea propusă de Jurenka, ματρὸς μέγα σεμνᾶς, dar scandează textul tradiţional, σπέρμα σεμνᾶς μέγα ματρὸς εὐνάς (*cr arist* după III 351).

V. 181 : lista de *loci similes* din II 146 ar fi trebuit să înceapă cu *Il.* 5.838—839.

V. 318 : G. Zuntz (PCPS 207, 1981, 85—86) semnalează o a treia atestare a substantivului βλαστημός, într-un fragment poetic păstrat de Herodian. Cuvîntul nu mai poate fi deci considerat drept « probably an Aeschylean coinage » (II 256).

Primul hemistih al v. 347 aminteşte de *Sept.* 1044.

Afirmaţia « Aeolism in Aeschylus appears to be restricted to prefixes » (II 284) este contrazisă de existenţa formelor pronominale ἄμμι şi ὔμμε în *Sept.* 156 şi *Eu.* 620.

Formule asemănătoare cu cel de al doilea hemistih al v. 365 se regăsesc adesea în tragedia greacă, cf. *Sept.* 73 (vers suspect, după unii), *Ag.* 851, *Eu.* 577, 669, S. *Tr.* 262, E. *Med.* 713, *Rh.* 201.

Credem că v. 510 exploatează ambiguitatea semantică a verbului ἐκδίδωμι 'a preda (un suplicant)', dar şi 'a da (o fată) în căsătorie'.

V. 520 : hemistihul καὶ θεοὺς ἐγχωρίους are un caracter formular, fiindcă revine de mai multe ori în trimetrii dramei atice, cf. *Sept.* 14, *Ag.* 810, S. *El.* 67, *Tr.* 183, Ar. *Eq.* 577.

Nu numai primul cuvînt, θαρσεῖτε, ci întregul hemistih iniţial al v. 600 este identic cu *Sept.* 792. Observaţia din II 486 este, deci, incompletă.

Chiar şi cu noua datare a *Rugătoarelor* în 463 î.e.n., v. 604 rămîne, datorită perifrazei δήμου κρατοῦσα, cel mai vechi text grec care vorbeşte despre democraţie. În legătură cu semnificaţia excepţională a acestui fapt vezi V. Ehrenberg, *Origins of Democracy* in *Polis und Imperium*, Zürich, 1965, p. 264—297.

V. 612 : există, credem, un joc de cuvinte între cele două sensuri pe care le poate avea verbul ἄγω în acest context, 'a duce' şi 'a lua în căsătorie'.

V. 621 : hemistihul τοιαῦτ'ἀκούων revine sub o formă identică în *Ch.* 450 şi sub forme foarte apropiate în S. *Ph.* 382, A. *Ag.* 680, *Ch.* 688, E. *Or.* 627, E. *Fr.* 779.5.

V. 713 (III 72—73) : preferinţa lui Eschil pentru σκοπή, în detrimentul lui σκοπιά se explică, probabil, prin dorinţa de a evita succesiunea de două silabe scurte în trimetru.

Nu vedem cum se poate susţine că v. 716 nu comportă nici o aluzie la ochiul malefic (III 77 ; vezi şi A. Moreau, *L'œil maléfique dans l'œuvre d'Eschyle*, REA, 78—79, 1976—1977, 50—64).

V. 771 : hemistihul οὕτω γένοιτ'ἄν reapare sub o formă aproape identică în *Sept.* 526 şi în *Fr.* 495.4.

V. 912 : un ecou al hemistihului τήνδ' ἀτιμάζεις χθόνα se găseşte poate în S. *OT* 340 τήνδ' ἀτιμάζεις πόλιν.

V. 946—948 : cel puţin tot atît de semnificativă ca rima finală din v. 946—947 ni se pare acumularea de cuvinte lungi la sfîrşitul a trei trimetri succesivi, fenomen unic în tragedia atică.

V. 997 : hemistihul ὥραν ἐχούσας aminteşte de *Sept.* 13.

Printr-o regretabilă greşeală de tipar, v. 1047 ὅ τί τοι μόρσιμόν ἐστιν, τὸ γένοιτ' ἄν este omis din text (dar analizat în comentariu).

Bucureşti, martie 1983 *Liana Lupaş*